

В. О. Заєць,

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-1693-3947>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ В УМОВАХ ВІЙНИ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Київський університет права Національної академії наук України

вул. Академіка Доброхотова, 7А, 03142, Київ, Україна

E-mail: main.zaiets@gmail.com

***Метою** статті є комплексне дослідження змісту, особливостей та проблем імплементації стандартів Європейського суду з прав людини щодо обмеження цивільних прав в умовах воєнного стану в Україні, а також визначення напрямів підвищення ефективності їх застосування в національній правовій системі. **Методи дослідження** включають документальний аналіз міжнародних і національних нормативно-правових актів, порівняльно-правовий метод, аналіз судової практики, а також методи систематизації та узагальнення, які дозволили виявити особливості застосування стандартів ЄСПЛ у період надзвичайної ситуації та збройного конфлікту. **Результати** дослідження свідчать, що триступеневий тест пропорційності, як універсальний інструмент ЄСПЛ для оцінки правомірності втручання у права людини, набуває особливої ваги в умовах війни. Аналіз практики ЄСПЛ дав змогу розкрити зміст критеріїв законності, легітимної мети, необхідності та пропорційності. Виявлено, що навіть за умов повномасштабної війни держава зобов'язана забезпечувати дотримання фундаментальних прав, відступ від яких не допускається відповідно до статті 15 Конвенції. Аналіз рішень Верховного Суду засвідчив поступове зростання рівня інтеграції прецедентів ЄСПЛ у національне правозастосування, зокрема у справах щодо примусового відчуження майна. Разом із тим установлено, що застосування структурованого триступеневого тесту пропорційності у справах про реквізицію має вибіркового характеру, що вказує на потребу вдосконалення методології аналізу втручання у право власності під час воєнного стану. **Обговорення:** у ході дослідження окреслено низку системних викликів, які ускладнюють імплементацію стандартів ЄСПЛ у воєнний період: відсутність чітких законодавчих критеріїв обмеження прав, недостатній рівень механізмів контролю за дискреційними повноваженнями держави, труднощі доступу до правосуддя та відсутність повноцінного механізму компенсації завданих війною збитків. Підкреслено, що подальше вдосконалення законодавства, посилення судового контролю та розвиток ефективних інституційних механізмів є ключовими умовами дотримання верховенства права та виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань. Імплементація стандартів ЄСПЛ в умовах війни виступає не лише юридичною, але й стратегічною складовою європейської інтеграції України та зміцнення демократичних інститутів.*

***Ключові слова:** права; обмеження; війна; держава; суд; контроль; пропорційність.*

Постановка проблеми та її актуальність. Україна, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод у 1997 році, взяла на себе чіткі зобов'язання дотри-

муватися європейських стандартів захисту прав людини за будь-яких обставин. Стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав лю-

дини» встановлює, що суди застосовують Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як джерело права [2]. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, та введення воєнного стану створили безпрецедентні виклики для реалізації цього зобов'язання. Держава постала перед складним завданням: забезпечити національну безпеку та обороноздатність, водночас не порушуючи основоположних прав і свобод громадян.

Практика показує, що у період воєнного стану держава неминуче вдається до обмеження окремих прав громадян. Стаття 15 Європейської конвенції дозволяє державам у час війни або іншої суспільної небезпеки вживати заходів, що відступають від їхніх зобов'язань [1]. Проте такі відступи підлягають суворим критеріям, які сформував ЄСПЛ упродовж десятиліть своєї діяльності. І це зумовлює необхідність дослідження механізмів імплементації цих стандартів у національну правозастосовну практику.

Актуальність дослідження імплементації стандартів ЄСПЛ визначається низкою факторів. По-перше, зростаюча кількість судових справ, пов'язаних з обмеженням цивільних прав під час воєнного стану. По-друге, триступеневий тест пропорційності та доктрина свободи розсуду є інструментами для оцінки правомірності обмежень. По-третє, в умовах євроінтеграції України важливо забезпечити відповідність національної судової практики європейським стандартам. Тому дослідження процесу імплементації європейських стандартів є важливим для забезпечення ефективного захисту прав людини, вдосконалення судової практики.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання застосування стандартів ЄСПЛ у контексті надзвичайних ситуацій та збройних конфліктів є предметом досліджень багатьох українських науковців. Серед дослідників, які зробили внесок у розвиток теорії та практики захисту прав людини в Україні, можна назвати О.В. Буткевич, яка досліджувала питання міжнародного права, В.І. Євінтова, який працював над питаннями міжнародного співтовариства та правопорядку, А.М. Колодій, П.М. Рабіновича,

які розробляли теоретичні засади принципу верховенства права та прав людини, А.О. Селіванова, М.І. Хавронюка та інших.

Водночас слід зазначити, що більшість наукових досліджень українських правників присвячена загальним питанням захисту прав людини, конституційно-правовим аспектам обмеження прав або міжнародно-правовим стандартам у мирний час. Аналіз імплементації стандартів ЄСПЛ щодо обмеження цивільних прав під час воєнного стану залишається недостатньо висвітленим у вітчизняній науковій літературі.

Мета статті полягає у всебічному висвітленні процесу імплементації стандартів ЄСПЛ щодо обмеження цивільних прав в умовах воєнного стану, аналізі практики українських судів та формулюванні рекомендацій щодо вдосконалення процесу застосування європейських стандартів у національній правовій системі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Триступеневий тест пропорційності є основним інструментом, який ЄСПЛ застосовує для оцінки правомірності втручання держави у права людини. Цей тест формувався протягом десятиліть і став універсальним стандартом оцінки обмежень як у мирний час, так і в період надзвичайних ситуацій.

Перший критерій – законність втручання – вимагає, щоб будь-яке обмеження права було передбачене законом. У справі «Sunday Times v. the United Kingdom» (1979) ЄСПЛ встановив дві основні вимоги до якості закону: доступність та передбачуваність [5]. Закон має бути сформульований достатньо чітко, щоб особа могла передбачити наслідки певної дії.

В умовах воєнного стану в Україні правовою основою для обмежень є Указ Президента «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року, який відповідно до пункту 31 частини першої статті 85 Конституції України підлягає затвердженню Верховною Радою України, а також Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [5; 1; 6; 4]. Проте на практиці виникають ситуації правової невизначеності, коли обмеження запроваджуються на підставі внутрішніх розпоряджень, які не мають статусу «закону» в розумінні практики ЄСПЛ. Наприклад, обмеження руху транспорту в окре-

мих населених пунктах іноді здійснюється без належного нормативного закріплення, що суперечить принципу правової визначеності.

Другий критерій – легітимна мета – передбачає, що втручання має переслідувати одну із цілей, визначених Конвенцією. У справі «A. and Others v. the United Kingdom» (2009) ЄСПЛ визнав, що боротьба з тероризмом є легітимною метою [14]. Аналогічно, захист територіальної цілісності, забезпечення обороноздатності, запобігання диверсіям визнаються легітимними цілями в умовах збройного конфлікту. Однак критерій легітимної мети не є формальністю – ЄСПЛ вимагає, щоб держава довела реальний зв'язок між запровадженим обмеженням та заявленою метою.

Третій критерій – необхідність у демократичному суспільстві та пропорційність – є найскладнішим для застосування. У справі «Sporrong and Lönnroth v. Sweden» (1982) ЄСПЛ сформулював принцип справедливого балансу: має існувати розумне співвідношення між засобами, що застосовуються, та метою, якої прагнуть досягти [11].

Практика ЄСПЛ показує, що суд визнає об'єктивну необхідність ширших обмежень в умовах надзвичайних ситуацій. У справі «Lawless v. Ireland» (1961) ЄСПЛ вперше інтерпретував статтю 15 Конвенції та перевіряв наявність умов правомірного відступу: існування суспільної небезпеки, що загрожувала життю нації, належне офіційне повідомлення про відступ, а також те, чи застосовані заходи відповідали «гостроті становища» (*англ. strictly required by the exigencies of the situation*) та не суперечили іншим міжнародним зобов'язанням держави [12; 2]. Водночас важливо підкреслити, що навіть у період війни деякі права залишаються абсолютними та не підлягають обмеженню. Стаття 15(2) Конвенції забороняє будь-які відступи від заборони катувань, рабства та покарання без закону [2].

Доктрина свободи розсуду (*margin of appreciation*) сформована ЄСПЛ у справі «Handyside v. the United Kingdom» (1976), визнає, що національні органи влади, перебуваючи ближче до конкретних обставин, мають певну свободу у визначенні необхідних заходів

для захисту суспільних інтересів [13]. У справі «A. and Others v. the United Kingdom» (2009) ЄСПЛ підкреслив, що хоча національні органи мають широку свободу розсуду у питаннях національної безпеки, це не означає, що їхні дії повністю виключені з-під судового контролю [14].

Аналіз практики Верховного Суду демонструє поступове впровадження європейських стандартів захисту права власності в умовах воєнного стану. У постанові Об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 16 лютого 2024 року у справі № 910/10009/22 Суд, тлумачачи норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», наголосив, що примусове відчуження майна допускається лише за умови повного попереднього або наступного відшкодування його вартості, а сам воєнний стан не скасовує вимоги дотримання балансу між публічними та приватними інтересами [7; 4]. У постанові Касаційного господарського суду від 24 липня 2024 року у справі № 910/14243/22, що стосувалася примусового відчуження корпоративних прав іноземного інвестора на користь держави, Верховний Суд виходив із необхідності узгодження таких заходів із гарантіями захисту власності, закріпленими в статті 1 Першого протоколу до Конвенції, та із принципом справедливого балансу між суспільним інтересом і правами інвестора [8]. Крім того, Касаційний цивільний суд у постанові від 13 вересня 2023 року у справі № 707/1298/22, вирішуючи спір щодо реквізиції транспортного засобу військовою частиною, відніс такі спори до цивільної юрисдикції, тим самим підтвердивши, що питання примусового відчуження майна в умовах воєнного стану підлягають повноцінному судовому контролю [9]. Водночас застосування структурованого триступеневого тесту пропорційності у справах про реквізицію в українській практиці має фрагментарний характер.

Попри наявність позитивних тенденцій, дослідження виявило низку системних проблем, які ускладнюють ефективну імплементацію єв-

ропейських стандартів захисту прав людини в умовах воєнного стану.

По-перше, чинне законодавство не забезпечує достатньо деталізованих критеріїв і процедур для оцінки пропорційності обмежень, що призводить до неоднакової практики їх застосування різними органами влади.

По-друге, під час воєнного стану державні органи отримують ширші повноваження, проте механізми контролю за їх використанням залишаються недостатніми. Це створює ризик того, що окремі обмеження прав можуть застосовуватися надмірно або без належного обґрунтування.

По-третє, існуючі інституційні та організаційні бар'єри – від обмеженого доступу до судів до проблем із виконанням рішень – суттєво ускладнюють реальне забезпечення ефективних засобів юридичного захисту.

Висновки. Проведене дослідження доводить, що імплементація стандартів ЄСПЛ щодо обмеження цивільних прав в умовах воєнного стану є складним і багаторівневим процесом, який вимагає постійного вдосконалення. Україна, попри масштабні виклики, пов'язані з повномасштабною збройною агресією, загалом зберігає орієнтацію на європейські стандарти захисту прав людини, що підтверджується як розвитком національної судової практики, так і поступовим застосуванням триступеневого тесту пропорційності.

Важливим результатом дослідження стало встановлення того, що українські суди, насамперед Верховний Суд, дедалі активніше звертаються до прецедентів ЄСПЛ, зокрема у справах, пов'язаних із примусовим відчуженням майна, визначенням меж державного розсуду та оцінкою пропорційності втручання у право власності.

Разом із тим, дослідження виявило низку ключових проблем. По-перше, чинне законодавство про воєнний стан містить лише загальні рамки для обмеження прав і не встановлює чітких процедур та критеріїв їх пропорційності, що створює правову невизначеність. По-друге, розширення повноважень органів влади у період воєнного стану не супроводжується достатніми механізмами контролю, що може призводити до

надмірного втручання у права громадян. По-третє, зберігаються суттєві практичні бар'єри доступу до правосуддя, а також відсутній комплексний механізм компенсації воєнних збитків, що ускладнює реальне поновлення порушених прав.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що для забезпечення ефективної імплементації стандартів ЄСПЛ в умовах війни Україні необхідно: удосконалити законодавство щодо чітких критеріїв обмеження прав; розвинути механізми судового та громадського контролю за рішеннями органів державної влади; підвищувати інституційну спроможність судової системи; створити працюючий механізм компенсації завданої шкоди. Реалізація цих напрямів сприятиме зміцненню гарантій прав людини, підвищить довіру до правосуддя та відповідатиме зобов'язанням України як держави-учасниці Європейської конвенції про захист прав людини.

Війна не скасовує зобов'язань держави щодо дотримання прав людини. Навпаки, саме в екстремальних умовах особливо важливо зберігати правові стандарти, які є основою демократичного суспільства. Імплементація стандартів ЄСПЛ – це не лише юридичне, але й політичне завдання, що відображає цивілізаційний вибір нашої держави та готовність до повноцінної інтеграції у європейський правовий простір.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 28.11.2025).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 лист. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 24.11.2025).
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 24.11.2025).
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28.

Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 24.11.2025).

5. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. *Офіційний вісник Президента України*. 2022. № 6. Ст. 176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022> (дата звернення: 24.11.2025).

6. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лют. 2022 р. № 2102-Х. *Голос України*. 2022. № 37. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 28.11.2025).

7. Постанова Об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 16 лют. 2024 р. у справі № 910/10009/22. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_obedn_palati_kgs_vs/2024_02_16_910_10009_22 (дата звернення: 27.11.2025).

8. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 24 лип. 2024 р. у справі № 910/14243/22. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/120626000> (дата звернення: 27.11.2025).

9. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 13 верес. 2023 р. у справі № 707/1298/22. URL: <https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/rekvizucia> (дата звернення: 27.11.2025).

10. Case of Sunday Times v. the United Kingdom: Application no. 6538/74: Judgment of 26 Apr. 1979. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584> (дата звернення: 24.11.2025).

11. Case of Sporrang and Lönnroth v. Sweden: Applications nos. 7151/75, 7152/75: Judgment of 23 Sept. 1982. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57580> (дата звернення: 25.11.2025).

12. Case of Lawless v. Ireland: Application no. 332/57: Judgment of 1 July 1961. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57516> (дата звернення: 25.11.2025).

13. Case of Handyside v. the United Kingdom: Application no. 5493/72: Judgment of 7 Dec. 1976. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499> (дата звернення: 25.11.2025).

14. Case of A. and Others v. the United Kingdom: Application no. 3455/05: Judgment of 19 Feb. 2009. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91403> (дата звернення: 25.11.2025).

References

1. Konstytutsiya Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 28.11.2025).

2. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lyst. 1950 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 24.11.2025).

3. Pro vykonannya rishen ta zastosuvannya praktyky Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny: Zakon Ukrainy vid 23 lyut. 2006 r. № 3477-IV. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2006. № 30. St. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 24.11.2025).

4. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12 trav. 2015 r. № 389-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2015. № 28. St. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 24.11.2025).

5. Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 lyut. 2022 r. № 64/2022. *Ofitsiynyy visnyk Prezydenta Ukrainy*. 2022. № 6. St. 176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022> (дата звернення: 24.11.2025).

6. Pro zatverdzhennya Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukraini»: Zakon Ukrainy vid 24 lyut. 2022 r. № 2102-IX. *Holos Ukrainy*. 2022. № 37. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 28.11.2025).

7. Postanova Obyednanoyi palaty Kasatsiynoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 16 lyut. 2024 r. u spravi № 910/10009/22. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_obedn_palati_kgs_vs/2024_02_16_910_10009_22 (дата звернення: 27.11.2025).

8. Postanova Kasatsiynoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 24 lyp. 2024 r. u spravi № 910/14243/22. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/120626000> (дата звернення: 27.11.2025).

9. Postanova Kasatsiynoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 13 veres. 2023 r. u spravi № 707/1298/22. URL: <https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/rekvizucia> (дата звернення: 27.11.2025).

10. Case of Sunday Times v. the United Kingdom: Application no. 6538/74: Judgment of 26 Apr. 1979. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584> (дата звернення: 24.11.2025).

11. Case of Sporrang and Lönnroth v. Sweden: Applications nos. 7151/75, 7152/75: Judgment of 23 Sept. 1982. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57580> (дата звернення: 25.11.2025).

12. Case of Lawless v. Ireland: Application no. 332/57: Judgment of 1 July 1961. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57516> (дата звернення: 25.11.2025).

13. Case of Handyside v. the United Kingdom: Application no. 5493/72: Judgment of 7 Dec. 1976. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499> (дата звернення: 25.11.2025).

14. Case of A. and Others v. the United Kingdom: Application no. 3455/05: Judgment of 19 Feb. 2009. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91403> (дата звернення: 25.11.2025).

Vladyslav Zaiets

IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS STANDARDS ON THE RESTRICTION OF CIVIL RIGHTS DURING WAR: THE UKRAINIAN EXPERIENCE

Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
Academician Dobrokhotova Str., 7A, 03142, Kyiv, Ukraine
E-mail: main.zaiets@gmail.com

The purpose of the article is to provide a comprehensive examination of the substance, specific features, and challenges of implementing the standards of the European Court of Human Rights (ECtHR) concerning the restriction of civil rights under martial law in Ukraine, as well as to identify approaches for improving the effectiveness of their application within the national legal system. Research methods applies documentary analysis of international and national legal acts, comparative legal analysis, examination of judicial practice, systematisation and generalisation methods. These approaches made it possible to identify the particularities of applying ECtHR standards during a state of emergency and armed conflict. The results of the research demonstrates that the ECtHR's three-step proportionality test, as a universal tool for assessing the legitimacy of interference with human rights, gains particular significance in wartime. The analysis of ECtHR case law clarified the content of the criteria of legality, legitimate aim, necessity, and proportionality. It was established that even in the context of full-scale war, the state remains obliged to respect fundamental rights from which derogation is not permitted under Article 15 of the Convention. The study of the case law of the Supreme Court of Ukraine indicates a gradual increase in the integration of ECtHR standards into national adjudication, particularly in cases involving compulsory expropriation of property. At the same time, the application of the structured three-step proportionality test in requisition cases remains selective, highlighting the need to improve the methodological approach to assessing interferences with property rights during martial law. Discussion: the research identifies several systemic challenges that hinder the effective implementation of ECtHR standards during wartime: the lack of clear legislative criteria for restricting rights, insufficient mechanisms for controlling the exercise of state discretionary powers, barriers to access to justice, and the absence of a comprehensive mechanism for compensating war-related damage. Strengthening judicial oversight, refining legislation, and developing effective institutional mechanisms are emphasised as essential steps for ensuring the rule of law and fulfilling Ukraine's international obligations. Implementing ECtHR standards in wartime is presented not only as a legal necessity but also as a strategic component of Ukraine's European integration and consolidation of democratic institutions.

Key words: rights; limitations; war; state; court; oversight; proportionality.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2025